

PETRIKNÉ VÁMOS IDA

A NÓGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁR BALASSAGYARMATI RÉSZLEGÉNEK LÉTREJÖTTE ÉS MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ ÉVTIZEDE*

A *Nógrád Megyei Levéltár balassagyarmati* részlegének létrejötte szorosan összefügg az anyaintézmény háború utáni történetével. Az 1945-ben a városba bevonuló szovjet csapatok hadikórházi célokra vették igénybe a megyeházát, ahonnan ki kellett költöztetni a levéltárat. Az iratokat halomba rakva, az alispáni hivatal négy helyiségében és a *Nagy Iván Múzeum* alagsorában helyezték el. Éveken át sem méltó elhelyezésére, sem a megfelelő személyzet alkalmazására nem fordított gondot a megye.

Az *Elnöki Tanács* az 1950:XXIX. törvényerejű rendelettel — a vármegyei, városi levéltárakat megszüntetve — létrehozta az állami levéltárak egységes rendszerét, központi irányítását pedig a *Levéltárak Országos Központjának* (LOK) feladatává tette. Az államosítás időpontjában *Nógrád* megye székhelye *Balassagyarmat* helyett *Salgótarján* lett. Salgótarján a megyei igazgatási intézmények fogadására sem volt megfelelően felkészülve, a levéltári anyagnak az új megyeszékhelyen történő elhelyezésére pedig végképp nem voltak meg a feltételek. Az elhelyezési nehézségek miatt a LOK úgy határozott, hogy a levéltári anyagot a *Pest Megyei Állami Közlevéltár* őrizetébe utalja. Az 1951-ben Balassagyarmatról rendezetlenül elszállított *Nógrád* megyei levéltári anyag *Budapest*en osztozott a *Pest Megyei Levéltár* mostoha elhelyezési viszonyaiban. A városi anyag a *Gorkij* fasorba, a községi iratok az *Üllői* úti pinceraktárba, a többi anyag pedig a *Vigadó* tér és a volt *Tanács* körút alagsori raktáraiba került.¹

A volt törvényhatósági levéltárak 1968. január 1-jével, 17 esztendő állami múlttal a hátuk mögött kerültek vissza a megyékhez, ugyanis a minisztertanács a 2045/1967. határozattal az állami területi levéltárakat tanácsi irányítás alá helyezte. A *Nógrád Megyei Tanács* 1966. novemberében, a tanácsi irányítás alá helyezéssel szinte egy időben döntött arról, hogy a levéltárat Salgótarján székhellyel visszatelepíti *Nógrád* megyébe.² Egy évvel később, a *Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága* 1967. november 8-án tartott ülésén határozott a levéltár elhelyezéséről.³ A fenntartó — ideiglenes megoldás-

* A tanulmány a balassagyarmati levéltári részleg alapításának 30-ik évfordulóján, 2004. május 27-én tartott előadás rövidített és szerkesztett anyaga.

¹ Az iratokat a *Pest Megyei Levéltár* azóta elhunyt két kútínó levéltárosa, Jánosi Ferenc és Romhányi Emil rendezte. Munkájuk eredményeként jelent meg 1970-ben a *Nógrád Megyei Levéltár* első fondjegyzéke is.

² *Nógrád megye tanácsai a művelődésért 1950–1970. Dokumentumok a Nógrád megyei tanácsok működéséhez.* Szerk.: SCHNEIDER MIKLÓS. Salgótarján, 1975. (Adatok és Források a Nógrád Megyei Levéltárból, 5.) 101. dok. Schneider Miklós (1933–1981) előbb Szentesen volt levéltáros, majd a *Nógrád Megyei Levéltár* igazgatója lett.

³ Uo.

ként — Salgótarjában a régi bányakórház egyik épületét⁴ jelölte ki a levéltári anyag elhelyezésére, a meghirdetett levéltár-igazgatói állást pedig 1968. január 1-jétől *Schneider Miklós* töltötte be.⁵

A megyei művelődési osztály felmérte az átszállítandó anyag mennyiségét, és megállapította, hogy mintegy 1150 ifm-nyi irat vár áttelepítésre.⁶ Már az előkészületek során világossá vált, hogy a levéltári célokra kialakított épület iratraktárai jórészt csak a *Pest* megyéből hazaszállított iratanyag megfelelő elhelyezésére lesznek elegendők,⁷ tehát más megoldást kellett találni.

Horváth István (volt megyei tanácselnök-helyettes, múzeumigazgató) a 2001-ben — *Schneider Miklós* halálának 20. évfordulója alkalmából — rendezett emlékülésen a balassagyarmati részleg 1974. január 2-án történő megnyitását úgy értékelte, hogy az *Schneider Miklós* „nem szüklátókorú szemléletének bizonyítéka.”⁸ Tény, hogy *Schneider Miklós* számos pozitív személyes tulajdonsága — szakmaszeretete, hagyománytisztelete — is hozzájárult a levéltári részleg létrehozásához. A körülményeket ismerve azonban vélhetően a racionális szükségszerűség játszott alapvető szerepet döntésének meghozatalában. Ezt a *Nógrád Megyei Pártbizottság* illetékes osztályának 1970-ben készült jelentése is alátámasztja, miszerint „a levéltári célokra átalakított épületben csak a *Pest* megyei Levéltárból hazahozott iratanyag elhelyezésére van lehetőség.”⁹ Az előzetes felmérések szerint az iratképzőknél kintlévő, mintegy 2000 ifm levéltárérett anyag elhelyezésére csak az új múzeum felépítése után lehet megoldást találni, amikor a levéltár szomszédságában lévő megüresedett épületet megkaphatja az intézmény.¹⁰ Ismeretes, hogy a múzeum csak egy évtizeddel később kapott új székházat, ennyit azonban nem várhatott a kintlévő veszélyeztetett iratok levéltárba kerülése.

A balassagyarmati részleg létrehozásánál a másik fontos tényező a város fogadókészsége volt. *Schneider Miklós* 1972 augusztusának végén küldte meg a városi tanács vezetőinek a fióklevéltár létesítéséről készített feljegyzését, amelyben a város jelentős történelmi múltjával, a várostörténeti kutatások kiszélesítésével, valamint a város 17. századig visszanyúló levéltári anyagának létével indokolta a levéltári részleg Balassagyarmaton elhelyezését, hozzátéve, hogy ez a megoldás egyúttal számottevően hozzájárulna a megyei levéltár férőhelyhiányának felszámolásához is.

Az 1692–1956 között keletkezett mintegy 80–100 ifm-nyi iratanyag elhelyezésére minimálisan 40 m² alapterületű raktárhelyiségre és egy 20 m² alapterületű munkaszobára jelentette be igényét, azonban felhívta a figyelmet a kintlévőségek folyamatos beszállítására, amihez mintegy 80 m² raktárhelyiséget vett számításba. A munkaszoba

⁴ A földszintes épület 340 m², alapterületen adott otthont a levéltárnak, öt iratraktárában 1200 ifm állványzatot építettek be.

⁵ *Nógrád megye tanácsai*, i. m. 101. dok.

⁶ *Schneider Miklós emlékezete — Írások a Nógrád Megyei Levéltár 1967-es hazaköltöztetéséről*. Salgótarján, 2001. (Adatok, Források és Tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 33.) 19.

⁷ 1966-ban a megyei vezető szervek még a megyei múzeum, levéltár és könyvtár közös épületben való elhelyezését tervezték, azonban ez a beruházás, ilyen formában soha nem valósult meg.

⁸ Uo. Az előadó ezzel feltételezhetően a volt és az új megyeszékhely közötti — a megyében ekkor elevenen élő ellentétre — célzott.

⁹ *Nógrád Megyei Levéltár (= NML) XXVIII 85 MSZMP Nógrád Megyei Bizottsága PMO 1970. 72. 6. e.*

¹⁰ Uo.

mellett megemlítette, hogy a helytörténeti kutatások biztosításához külön teremre lenne szükség.¹¹

Két héttel később *Kmetty Kálmán*, a városi tanács elnökhelyettese válaszolt: „... konzultáltam tanácsunk vezetőivel. Örömmel értesítelek, hogy mind a levéltári részleg, mind pedig a fióklevéltár létesítésének gondolata igen kedvező visszhangra talált.”¹²

Schneider Miklós körültekintően fogott hozzá a részleg kialakításához. Ezt mutatja az az összeállított kérdőív is, amit a már működő részlegeknek (fióklevéltáraknak) küldött, hogy azok addigi tapasztalatait a gyarmati részleg létrehozásánál hasznosítani tudja. Az 1970-es évek elején hat megyei levéltárban létezett valamilyen levéltári kirendeltség.¹³ A Schneider Miklósnak megküldött válaszok alapján megállapítható, hogy a tervezett részleg a kezelt iratmennyiséget figyelembe véve a legkisebb kirendeltségként jött létre, a működés feltételei viszont jobbak voltak a már működő egységeknél.

Lombos Márton és *Kmetty Kálmán*, a város akkori vezetői tehát örömmel fogadták a megyei igazgató levéltár-telepítési szándékát. Az ügy szempontjából szerencsés egybeesés volt az, hogy Balassagyarmaton a volt vármegyeházából éppen ebben az időben költözött ki a szociális otthon és a *Finomkötöttárugyár* is. Az üresen álló épületet a város kulturális célokra kívánta hasznosítani, és ebbe az elképzelésbe tökéletesen beleillett a levéltár elhelyezése.

A városi tanács végrehajtó bizottsága 1973. május 16-án a Nógrád Megyei Levéltár balassagyarmati részlegének elhelyezésére a *Köztársaság tér 2.* (volt megyeháza) *Madách* utcai bejáratától jobb kézre eső hat darab, kb. 150 m² alapterületű részt jelölt ki.¹⁴ Valószínű, hogy az elhelyezésre vonatkozó döntést alapvetően nem befolyásolta az a tény, hogy a második világháború előtt ezekben a helyiségekben működött Nógrád Vármegye Levéltára

Az átalakítási munkálatokat 1973. szeptember 19-én kezdték el, és december 19-én — a korabeli jegyzőkönyv megfogalmazása szerint — a levéltár már átvette a helyiségeket üzemeltetésre.¹⁵ A költségekhez a városi tanács 101 000, a megyei levéltár pedig 60 000 forinttal járult hozzá. A levéltári állványzatra, a berendezésekre és egyéb költségekre a megyei tanács 120 000 forint pótelőirányzatot biztosított.

1974. január 2-ával tehát a balassagyarmati levéltár ugyanazon falak között kezdte meg működését, ahonnan a megyei levéltár mintegy harminc éve távozásra kényszerült. Két munkaszobában (az egyik kutatóteremként és munkaszobaként, a másik rendezőszobaként funkcionált) és három iratraktárban, összesen 136 m² alapterületen kezdődött a levéltár legújabb kori története. A 136 m²-ből 84 m²-nyi területen alakítottak ki raktárakat, ahová 190 ifm-nyi anyag elhelyezésére alkalmas polcrendszer építettek be.

A raktárakba száz ifm-nyi iratot hoztak át Salgótarjánból: mintegy fél ifm-nyi városi feudális kori (1755–1845), két ifm-nyi polgári kori (1848–1943), húsz ifm-nyi abszolútizmus kori bírósági anyagot, iskolai iratokat, céhes iratokat, *Nagy Iván* és a múzeum

¹¹ NML irattára, 340/1972.

¹² NML XXIII-503 BVT Titk. 541/1972.

¹³ Kőszegen (250 ifm), Mosonmagyaróvárott (1600 ifm), Nagykőrösön (2000 ifm) fióklevéltárak, Csongrádon (300 ifm), Hódmezővásárhelyen (1020 ifm) és Kiskunfélegyházán (2000 ifm) levéltári részlegek működtek.

¹⁴ NML XXIII-505-BVT VB Ig. O-5366/1973.

¹⁵ NML XXIII-510 BVT Terv-Stat. O. 8117/1973.

iratait, a balassagyarmati járási főjegyző iratait, valamint a tanácsi korszakból töredéknyi városi testületi anyagot, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Azt, hogy Schneider Miklós nem rövid távú megoldásnak tekintette a gyarmati részleg kialakítását, a Megyei Tanács VB művelődési osztályának írt levele is bizonyítja: „... a helyiségek összetétele olyan ...,” hogy „... később fióklevéltárrá szervezhető, és így a megyei levéltár végleges elhelyezésének megoldása után is alkalmas lesz Balassagyarmat város és a balassagyarmati járás területén működő szervek iratainak átvételére és [...] feldolgozására, ugyanakkor jól kielégítheti a város részéről eddigiekben rendszeresen jelentkező kutatási és közművelődési igényeket.”¹⁶

1976. január 1-jével a *Mikszáth Kálmán Művelődési Központ* kapta meg az épület kezelői jogát. Ezzel egyidejűleg megkezdődött az épület rekonstrukciója. Az épület-felújítás a levéltári szárnyat részben az épület szigetelése, de főleg a kazánház tervezett elhelyezése miatt érintette, amelynek kialakításához két raktári helyiségre tartott igényt az épület új kezelője. Először a városi tanács a megyeháza nyugati szárnyát, az ún. kismegyeházát ajánlotta fel csereingatlanként,¹⁷ ott azonban a levéltári célokra történő átalakítás 1979 májusáig meg sem kezdődött, a két — addigra már jórészt megtelt — levéltári iratraktárt és a vizesblokkot viszont a kazánház-kialakítása miatt sürgősen át kellett adni a kivitelezőknek. A megszüntetett raktárak helyett ezért ideiglenesen a megyeháza udvarán lévő volt gazdasági épületet alakították át szükségraktárrá.¹⁸

Nemcsak a volt megyeháza-rekonstrukció ütemezése miatt kellett sürgősen az iratraktárakat pótolni, hanem azért is, mert az 1978. december 31-ével megszüntetett *szécsényi* járás iratait a gyarmati levéltárnak kellett fogadnia. Az ideiglenes csereraktárak befogadóképessége nagyobb volt az eddig használt raktárakénál, lehetőség nyílt a szécsényi járási hivatal iratanyagán túl a *Balassagyarmati Városi Tanács VB* szakigazgatási szerveinek 1973-ig keletkezett iratait is átvenni. Átvételüket a szigetelési munkák alatt a levéltár két munkatársa a városi tanács irattárában készítette elő.

1979-től több csereépületet ajánlott fel a város. Szóba került a zeneiskola megüresedett *Deák* utcai épülete (volt *Kék László* nyomda), a volt *Kaszinó* épülete, és 1983 után — a járások megszűnését követően — a volt pénzügyi palota egyik épületszárnya is. Végül a legmegfelelőbbnek a *Hétvezér* utcában lévő, volt *Mezőgazdasági Szakiskola* épülete bizonyult, ahová az épület-átalakítás után 1984. május 15-ére befejeződött az iratok átköltözése. Az új épületben a raktári férőhely háromszorosára nőtt, 900 ifm iratanyag elhelyezésére nyílt lehetőség, amelyből 600 ifm volt a vármegyeházából áthozott iratanyag. Tíz év alatt tehát a száz ifm-nyi levéltári anyag meghatszorosozódott. 1974–1979 között egy főfoglalkozású, 1979–1984 között két főfoglalkozású munkatárs, 1984-től egy főfoglalkozású munkatárs és két részfoglalkozású nyugdíjas végezte a gyarmati részlegnél a levéltári feladatokat. A Nógrád Megyei Levéltár balassagyarmati részlege legújabb kori történetének második évtizedét már az új telephelyén, jóval korszerűbb körülmények között kezdhette meg.

¹⁶ NML irattára, 539/1973.

¹⁷ A kismegyeházi szárnyat végül nem kapta meg a levéltár, ugyanis a Rákóczi Általános Iskola szintén idősebbé és sürgőssé váló felújítása idejére a tantermetet kellett ott kialakítani.

¹⁸ NML irattára 78/1979.